

O KRITERIJIH PRAVILNOSTI V KNJIŽNI SLOVENŠČINI

II

Najhujša ovira jezikovnega kultiviranja, zlasti večanja izraznih sposobnosti knjižnega jezika, kakor to zahteva družbeni razvoj v okviru jezikovne skupnosti, so puristični kriteriji pravilnosti. Purizem je pri nas že od Prešernovih časov na slabem glasu, četudi so z milejšim tolmačenjem ali govoreč o koristnosti »zmernega« purizma, o »pretiranem« purizmu ipd., odvzeli besedi sčasoma precej njene teže. To je tudi eden izmed vzrokov, da so mogli ostati puristični kriteriji do današnjega dne tako pomemben činitelj v naši jezikovni teoriji in praksi.

Bistvo purizma ni v tem, da leksikalnim in sintaktičnim jezikovnim sredstvom tujega izvora išče ustreznih domačink. Že pri protestantih, posebno pri Krelju in Dalmatinu, se čuti določeno prizadevanje, da bi nemaške izposojenke, ki jih je bilo v tedanji slovenščini, posebno v mestni govorici, v obilici, nadomeščali z domačimi oblikami, če so jih poznali. Tega jim seveda nihče ne zameri. Zavestno so polagali temelje *slovenskega* knjižnega jezika, zato so bolj ali manj težili za izrazom, ki bi bil čisto slovenski. V preredni dobi je bilo to prizadevanje še očitnejše, in dokler je bil knjižni jezik v fazi nastajanja, tudi pozitivno. Posledica tega je bila, da je kopica tako imenovanih mlajših ljudskih izposojenk ostala izven knjižne rabe. Samo tu in tam se jih pisatelji poslužujejo med sredstvi za karakterizacijo oseb in okolja. Te izposojenke so značilne za ljudsko govorico (z njo mislimo govorico, v kateri ni ali skoraj ni vplivov knjižnega jezika, vendar brez ozira na posebnosti narečij), kjer živijo trdovratno naprej tudi med ljudmi, ki nimajo več nobenega stika z jezikom, iz katerega so prevzete. Ker imamo za take izposojenke v knjižnem jeziku že desetletja pa tudi sto let in dalj druge izraze, bi bilo zgrešeno, če bi jih v kultiviranem jeziku uporabljali z edinim namenom, da bi zmanjševali razlike med knjižno slovenščino in ljudsko govorico. Izbrušenemu jezikovnemu čutu se to upira. V tem primeru je treba iti v obratni smeri in to se tudi dogaja: knjižni jezik obenem s kulturo in civilizacijo vse bolj prodira v naš narečni govor.

Ko so začeli sredi 19. stoletja v rodoljubnem slovanskem zanosu nadomeščati germanizme celo s srbohrvatskimi in drugimi slovanskimi izposojenkami, posebno kadar ni bilo pri roki slovenskih besed, tega prav tako ni mogoče imenovati purizem. Večinoma to sicer ni bilo brez škode za knjižno slovenščino, ki je imela tedaj že svojo tradicijo in bila toliko ustaljena, da je le s težavo prenašala eksperimentiranje, včasih pa so na ta način jezik nehote obogatili, kajti germanizmov, ki so se v knjigi že udomačili, navadno niso odpravili, sprejeli pa smo slovansko izposojenko, ki je neredko izoblikovala svoj pomen-ski odtonek. Tako je bilo na primer s starovisokonemško izposojenko *voščiti*, ki je s *privoščiti* iz prvotnega pomena *želeti* razvila v slovenščini dva odtenska. V prejšnjem stoletju pa smo si sposodili iz srbohrvaščine *čestitati*, ki se v slovenščini ne krije popolnoma z *voščiti*. Tako imamo zdaj tri besede, vsako z

drugačnim pomenom, in nikomur ne pride na misel, da bi se nad njimi spotikal.*

Bolje kakor kdorkoli pred njim in za njim je zadel bistvo purizma Prešeren v *Novi pisariji*. Nikakor ni naključje, da je v Pisarju združil v eni osebi zastopnika purističnih nazorov in mračnjaka, ki nasprotuje vsemu po obliki in vsebini novemu, višjemu in naprednemu v literaturi. Purist, kakor ga pojmuje Prešeren, preganja tuje primesi v jeziku zato, ker mu tuja beseda pomeni tujo idejo, to je novotarijo. Purizem Prešernovega časa je na jezikovnem področju izražen strah pred demokratičnimi idejami, ki so po francoski revoluciji vdirale k nam iz drugih evropskih dežel in ogrožale reakcionarni fevdalno-absolutistični sistem. Zato Pisar svari Učenca:

»Besed se tujih boj ko hud'ga vraga«,

in ga pošilja v rovte, to se pravi v najzaostalejše kraje, kjer bo varen pred vsakršno tuščino. Rovte so Prešernu simbol konservativizma, tam se življenje stoletja ne gane nikamor naprej, zato tudi jezik ostaja boren in starinski. Nasprotno pa je videl v mestu žarišče napredka, zato mu tak jezik ne zadošča. Razumljivo je tedaj, da je Pisar sovražnik mesta in jezika mestne kulture in da Učencu svetuje:

»zapústi ročno mestne mi sosede,
tri leta pojdi v rovtarske Atene.«

Ne more biti odveč, če se nekoliko pomudimo pri nekaterih že znanih dejstvih, ker nam bodo pokazala veličino Prešernovega duha tudi ob njegovih nazorih o jeziku in obenem olajšala sodbo o purističnih in drugih nasilnih posegah v knjižno slovenščino.

V Prešernovem času so bile funkcije slovenščine neznatne. To je bil občevalni jezik kmetov in pičlega števila meščanov, medtem ko so bili izobraženci vključeni povečini v nemški kulturni krog. Stoletna tuja nadvlada je puščala močne sledove v slovenski govorici in tudi v knjigi, ki je tedaj služila skoraj izključno zadovoljevanju potreb kmečkega prebivalstva. V javnem in poslovnem življenju, v šolah, uradih in znanosti je bila v rabi nemščina, ki je imela spričo germanizatorskega pritiska pogoje, da se še bolj razširi in utrdi v slovenski sredini. Po drugi strani so prav iz strahu pred germanizacijo ilirci zahtevali, da se sami odpovemo svojemu jeziku, le da naj bi ga zamenjali s srbohrvaščino namesto z nemščino. Če upoštevamo še to, da se je v Prešernovem času slovenski narod šele postopoma formiral, pri čemer je ta proces oviralo nekaj pomembnih momentov, in če upoštevamo končno še splošni položaj Slovencev v tedanji Avstriji, ne moremo niti za hip podvomiti, da v vsej kasnejši slovenski zgodovini zdaleč ni bilo za slovenščino tako neugodnega in na videz brezupnega obdobja, kakor je bil čas, v katerem je ustvarjal Prešeren. Samo človek, ki so ga kakor njega vodile napredne, demokratične ideje, in ki je tako neomajno veroval v demokratične sile svojega naroda, se je mogel upreti toku, ki je utegnil biti za Slovence poguben.

Kar se tiče knjižnega jezika, je Prešernova veličina v tem, da je kljub takemu položaju doumel, česar mnogi njegovi sonarodnjaki v ugodnejših razmerah vse do današnjega dne niso, da je namreč rešitev in dvig slovenščine v razširitvi njenih funkcij in v povečanju njene izrazne sposobnosti, ne pa v

* Samo puristična vnema pa je mogla zapeljati prevajalca, da je po sili zapisal voščiti (ob doseženem uspehu), misleč, da je to bolj slovensko kakor *čestitati*, ki je v taki zvezi v navadi (Th. Mann, *Čarobna gora*, I, 279, CZ 1959; Galsworthy, *Zadnje poglavje*, 587, 588, CZ 1959).

trebljenju ustaljenih germanizmov (včasih le navideznih) in drugih tujih besed ter v vztrajanju pri jezikovnih sredstvih slovenskega kmeta. Kakor je bilo Prešernovo zaupanje v demokratične sile slovenskega naroda odločilno, da ni le ostal zvest slovenskemu kulturnemu krogu, ampak da je tudi v svojem času največ pripomogel k njegovemu afirmiranju, tako je imela njegova privrženost demokratičnim idejam logično posledico, da je glede vloge in kulture jezika zavzel napredno, za slovenščino edino koristno stališče.

Tako nam je genialni pesnik — ker sta se v njem srečno združevala demokrat in domoljub — tudi v jezikovnih vprašanjih nakazal pravo pot, a ga žal, razen ko je šlo za ilirščino, nismo hoteli poslušati. V svoji bolni vnemi za »čistost« jezika se slepo zaganjamo v vse, kar baje žali naša patriotična čustva in spravlja v nevarnost naš nacionalni obstoj. Kakor rasisti brskamo za izvorom besed in njihovo »čistostjo«, da jim potem prilepljamo križce ter jih na ta način izobčujemo iz spodobne slovenske družbe, akoravno so se morda v sto in več letih v knjižni slovenščini tako zakoreninile, da jih še strokovnjak včasih težko loči od domačink. Da je vse to res, se lahko prepričamo v *Jeziku in slovestvu*, pa tudi drugod, kjer se razpravlja o problemih našega pisanja. Za primer naj omenim samo članek *Ugnati v kozji rog in še kaj* in citiram njegov precej originalni začetek: »Pred to rečenico stojim že najmanj pol stoletja kakor bik pred rdečo ruto, prvič zato, ker me draži v nji eden najbolj kosmatih germanizmov...« itd. (JiS V, št. 6.) To rečenico je rabil že Prešeren prav v *Novi pisariji* pred 130 leti; vsaj tako dolgo jo torej slovenščina pozna, vsakomur od nas je domača, toda po odkritju njenega izvora naj bi postalo napaka, kar smo imeli za slikovit in slehernemu Slovencu razumljiv izraz.

To, kar nam je Prešeren duhovito povedal o purizmu v obliki satirične pesnitve, pomeni na kratko z drugimi besedami: purizem je na jezikovno področje prenesena ideologija konservativnih sil. To je ostalo do današnjega dne jedro naših purističnih prizadevanj. Vemo, da so bila ta prizadevanja uspešna, kar je posledica naše zaostalosti, nekaj pa so k temu pripomogla rodoljubna gesla, za katerimi se skrivajo. Prav nastopanje purizma v obrambo dozdavnih nacionalnih interesov — in vsak hip smo bili in smo pripravljene verjeti, da so nekje ogroženi — pa nas mora po Prešernovem obračunu z njim navdati z dvomom, da bi šlo pri vsem tem samo za patriotična čustva, kakor bi morda sodili na prvi pogled. Če se je zdel velikemu domoljubu Prešernu celo v tistih za Slovence in slovenščino res težkih časih purizem nepotreben in škodljiv — in kot je pokazal kasnejši čas, se ni motil — zakaj potem posnemamo kranjske janzeniste danes, ko lahko mirno in svobodno razvijamo svoj jezik, če ne zato, ker se tudi mi bojimo novega in naprednega. Ali se nosilci purističnih prizadevanj tega strahu zavedajo ali ne, objektivnega dejstva to ne more spremeniti.

Za purizem je značilno troje: zavzema se za govorico najbolj konservativnih slojev, nasprotuje jezikovnim sredstvom, ki jih prinaša družbeni razvoj, zlasti tujkam in izposojenkam, in daje prednost starejšim besedam in oblikam pred novejšimi. To pomeni, da je pogled purista obrnjen v preteklost, namesto v sedanost ali celo v prihodnost. Poleg tega je purizem izrazito neustvarjalen: prepoveduje, zanikuje in ukinja jezikovna sredstva ter tako duši rast jezika in ga siromaši, nikoli pa ga ne bogati in oplaja. Za ilustracijo samo dva primera iz najnovejšega časa. Ni še tako dolgo tega, kar smo poznali *socialno skrbstvo*, *zdravstveno zaščito* in *otroško varstvo*. Vsa od teh samostalnikov nam je skupaj s svojim atributom pomenil določen ustaljen pojem. Toda nenadoma bi se morali dvema besedama odpovedati. Vsiljujejo nam *socialno varstvo*, v

radiu govorijo o *varstvu* žene med nosečnostjo in o *varstvu* pred boleznimi, dnevniki pišejo o zdravstvenem *varstvu* itd. Samostalniki *varstvo*, katerega pomen se omejuje na predstavo *vzeti koga v varstvo*, *imeti koga v svojem varstvu*, se torej po sili uporabljata v zvezi, ki je za naš današnji jezikovni čut nenavadna in po pomenskem obsegu neustrezna. Podobno je z razmerjem *pogovor* — *razgovor*. S pogovorom mislimo pomenek, kramljanje, torej izmenjevanje misli brez določene teme, medtem ko v poslovnih, uradnih, državnih stikih prihaja do razgovorov. V našem radiu pa so zadnji čas *razgovor* skoro povsem črtali iz svojega besednjaka in se tako osiromašili za izraz, ki že ima posebno pomensko funkcijo v knjižni slovenščini.

Ker se jezik razvija in spreminja skladno z družbo, ki ji služi, postaja tudi konflikt med purizmom in jezikovno skupnostjo tem hujši, čim hitrejši je družbeni razvoj. Zato je razumljivo, da narašča odpor zoper purizem in njegovo oviranje jezikovnega razvoja in kultiviranja prav v zadnjem času, ki po svoji dinamiki nima primere v naši zgodovini.

Purizem, kot rečeno, hoče nasloniti knjižni jezik na govorico najzaostalejših slojev slovenske jezikovne skupnosti ali s Prešernovimi besedami na jezik rovt. Puristi megleno imenujejo to ljudski jezik, kar naj bi pomenilo najbolj nepokvarjeno, najčistejšo, od vseh tujih, zunanjih vplivov najbolj nedotaknjeno slovensko govorico kmečkega podeželja. Prešeren se je v *Novi pisariji* kruto ponorčeval iz tega »ljudskega« jezika in njegov Učenec ponižno pripominja:

»Al' se bojim, pri rovtarji, pri kmeti,
da bera besedi ne bo velika.«

Isto je z drugimi besedami povedal Čop v abecedni vojni: »Dokler je namreč jezik omejen samo na pojmovni svet preprostega kmeta, dokler še ne more izraziti višjega življenja in znanstva, pač ne more zahtevati zase označbe kultiviranega jezika, ki bi jo zaradi same čistote zaslužili tudi marsikateri jeziki divjakov« (Čop, Izbrano delo, 1935, 50).

Zdaj pa tema dvema citatoma dodajmo druga dva, ki sta približno 125 let kasnejšega datuma. Pisec nekega članka nasprotuje rabi glagolov *dvigati*, *dvigniti* in njihovih sorodnic, češ da so te besede »umetne in nimajo nobene opore v našem ljudstvu in torej tudi ne nobene pravice v naši pisavi« (JiS II, 49). Mimogrede povedano, imamo takih umetnih besed brez opore v ljudstvu kakih devet desetih, v razvitejših jezikih pa jih je še več. Ob drugi priliki beremo: »Zgolj s tem, da smo sprejeli v svoj knjižni jezik več sto slovanskih besed, ... nismo za zblizanje z drugimi Slovani prav ničesar dosegli, odmaknili pa smo knjižno slovenščino od ljudskega jezika, kar je velika škoda« (JiS III, 353).

Tako nasprotujoča si stališča v pogledih na jezik seveda niso slučajna. Čeprav je v Prešernovem času slovensko govorilo v glavnem le kmečko prebivalstvo, v mestih pa se je veliko nemškutarilo in je bila tudi mestna slovenščina pod močnim nemškim vplivom, to ni zavedlo Prešerna in Čopa, da bi se oklenila »rovtarske« govorce kot rešiteljice slovenstva, kakor delajo današnji puristi, ko slovenščine niti ni treba pred nikomer in ničimer reševati. Prešernov krog se ni zadovoljil samo z obrambo takratnih pozicij slovenstva in slovenščine, ampak jih je hotel razširiti na mestne sloje prebivalstva, ki so tedaj pripadali nemški kulturni sferi. To pa je pomenilo jezik usposobiti za potrebe mestne kulture, to je »višjega življenja in znanstva«. To je bil resnično domoljuben program, toda nesprijemljiv za konservativne elemente. Uresničenje tega programa je nemalo pripomoglo k pritegnitvi naše inteligence v slovenski

kulturni krog in sploh k slovenizaciji naših mest. Kaj pa danes, ko je ta program izpolnjen? Zdaj, ko so vrata »višjega življenja in znanstva« na stežaj odprta, bi morali slovenščini omogočiti, da čimbolj dohiteva čas, sicer ne bo mogla »zahtevati zase označbe kultiviranega jezika«. To je, če hočete, naša domoljubna naloga današnjega dne. Žal to domoljubje nekateri drugače razumejo. Tako nam na primer pisec nekega članka zameri, ker smo dopustili, da se je samostalnik *znamenje* že skoro popolnoma umaknil novejši obliki *znak*, in očitajoče vzdiklje: »Tako znamo Slovenci braniti svoje« (JiS II, 53).

Danes je puristična zahteva po »ljudskem« jeziku še bolj neprepričljiva, kakor je bila v Prešernovem času, kajti medtem so se mesta slovenizirala in slovenščina je daleč prerasla »pojmovni svet preprostega kmeta«. Današnji knjižni jezik je predvsem plod mestne kulture, zato je v njem tipičnih »ljudskih« elementov čedalje manj in jih bo v prihodnje še manj. Takšen je tok družbenega in jezikovnega razvoja in noben purist ga ne bo zaustavil. Da torej pogledamo dejstva, kakršna so: ne gre za čisti ljudski govor in pokvarjeni mestni jezik, ampak gre za dva svetova. Eno je svet preprostega, neizobraženega človeka, kakršnega še najdemo v odmaknjenih kottičkih naše dežele, drugo je svet človeka z določeno izobrazbo, ki je nekoč živel samo v mestu, danes pa ga najdemo kjerkoli, ker šola, knjiga, časopis in radio poleg prometnih in drugih pridobitev civilizacije skupaj z družbenim preobražanjem naše vasi hitro in temeljito izravnava tradicionalna nasprotja med mestom in podeželjem. Ta dva svetova se vse bolj oddaljujeta drug drugemu. Eden se umika v preteklost, drugi ustvarja bodočnost.

Tudi s čisto jezikovnega stališča ljudska govornica ali ljudski jezik ni to, za kar ga predstavljajo puristi. Ljudska govornica je abstraktno vseslovensko nasprotje knjižnemu jeziku in torej nima svoje lastne norme, po kateri bi si jemali zgled. Kadar govorimo konkretno, se sklicujemo na čisto določene dialekte in govore. Mnogi med njimi hranijo očitne arhaizme, vplive drugih jezikov ter leksikalne, oblikoslovne in sintaktične posebnosti, ki ne gredo v sistem knjižne slovenščine (fura, štala, rajtenga, glihati, troštati, redkva, dve lopate, okrog prinesti, ne stoj gledati, se mi dopade, v ta zgornji hiši, kaj so to za eni fantje, tam ni nič za videti, pesem od Rošlina in Verjankota itd.). Potemtakem ni nikake osnove, da bi ljudsko govornico proglašali za vzor slovenskega jezika. Ne glede na to je ljudska govornica, oziroma točneje narečje, knjižni slovenščini vir bogatitve, toda nikakor ne edini vir, kakor hočejo puristi — za to je ta vir preskromen — in tudi le tedaj, kadar jezik nova izrazna sredstva potrebuje.

Povsem napačno in v nasprotju s principi jezikovne kulture pa je početje puristov, ki — nedosledno seveda — preganjajo ustaljena jezikovna sredstva knjižnega jezika, če niso ljudskega izvora, dasi svojemu namenu dobro služijo. Nekaj takih primerov smo že navedli, vendar naj dodamo še enega, ki nanj večkrat naletimo. Spotikajo se nad besedo *vojna*, ki jo pozna knjižna slovenščina že dalj časa za lat. *bellum*, medtem ko se *vojska* omejuje na pomen *exercitus*. V obeh pomenih je še danes pogost izraz *vojska* v »ljudski« rabi. V tej pravdi za *vojno* je značilno, kako jo zavrača neki njen nasprotnik v *Jeziku in slovstvu*. Ko z obžalovanjem ugotovi, da je raba *vojne* vdrla celo v poezijo, pravi: »Pa saj ne more biti drugače. Ko pa potiskajo našo besedo naravnost sistematično v grob, in to z nekimi znanstvenimi razlagami pomenkega razločka« (JiS II, 53). In potem se sprašuje, »ali naj je naš cilj kar se dá veliko število slovenskih besed, če pa vendarle ne pomeni našega pravega bo-

gastva« (str. 55). V uteho so mu le njegovi učenci v šoli, »ne zmotijo se nikjer, saj jih popravljam leta in leta od prve ure, ko so prišli meni v roke« (str. 52). Ne samo, da slovenska beseda ni potiskana v grob, ampak smo z *vojno* pridobili dvoje: postali smo za eno besedo bogatejši in za dva pomena imamo zdaj dva izraza. Oboje je v skladu s težnjami jezikovne kulture. »Kar se dá veliko slovenskih besed« z določeno funkcijo pa je želja vsakogar, ki hoče kultiviran jezik. Kakor hitro so splošno priznane kot sredstvo knjižne slovenščine, so »naše pravo bogastvo«, pa naj smo jih dobili iz še tako daljne dežele ali pa ustvarili iz domačih sredstev. Resnica je torej drugačna, kakor pa jo predstavlja člankar in kot misli še ta ali oni: slovensko besedo potiskajo v grob tisti, ki jih je že Prešeren opozarjal, da bomo ostali z besednim fondom sicer vse časti vrednega slovenskega kmeta vedno le narod — kozárjev. Ali smemo potemtakem šteti avtorju v zaslugo, če se je »leta in leta od prve ure« mučil s svojimi učenci, da bi besedo *vojna* pozabili, namesto da bi se čimveč slovenskih besed naučili? To je napačna ljubezen do materinščine. Lahko bi jo primerjali z ljubeznijo matere, ki svojega otroka iz strahu, da se ne bi v svetu pokvaril, zapira v domačo hišo in ga tako napravi nesposobnega za življenje.

(Konec v prihodnjem letniku)

Franc Zadavec

PESNIK NACI KRANJEC — PAJLIN

Leta 1938 je Pajlin poskušal opredeliti svojo pesem tudi glede na lastnosti sodobne slovenske poezije. Zapisal je: »Zdaj vem, da moje pesmi niso za sodoben okus, ki pozna razgublajajoče se oblake, blodeče lune, škrlatne plamene, življenje, ki polzi skozi prste, kakor zlati pesek. Ah te moje pesmi, ki so vendar tako preproste, polne tihe, žalostne izpovedi, te pesmice so nezrele za predstavnike današnje poezije.« Ni dognano, kateri predstavniki tedanje slovenske poezije so utegnili zavračati Pajlinovo pesem. Kolikor so jo zavračali, je pač niso zaradi vsebine, pač pa zato, ker je premalo skrbel za njeno izoblikovanost.

Narava zavzema zelo važno mesto v estetski plati njegove pesmi. Kot z bistveno komponento svoje pesniške fantazije z njo tako rekoč stalno prispodablja svoj čustveno-spoznadni svet. Sploh se zdi, da se je lahko izpovedal samo ob pokrajini. Ta mu služi kot optično in akustično stillno gradivo, s katerim ponazarja svoja doživetja. Skoraj ni napisal pesmi, kjer bi pokrajinski motiv ne bil estetska odnosnica k čustveni snovi. Motivi na črti pokrajina, objektivni svet — duševnost večajo reliefnost psihičnega dogajanja v pesmi in njen realistični značaj. O tem pričuje ena najboljših pesmi v zbirki »Pomladanski vetri«:

*Pomladanski vetri
čez poljano so zaveli.
Tiho v mrak večerni
so zasanjani topoli zašumeli.*

*V duši, ah, nemirni
moji so zaveli
mrzli, mrzli vetri.
Tiho v mrak večerni
grenki so spomini — zaihteli.*

Ta reliefnost je izvedena z obliko paralelizma, s preprostim prenosom dogodka iz narave na notranji, čustveni dogodek. V tej pesmi gre za podobno dvodelnost narava — človek, kot jo je upesnil tudi v sonetu »Jesen«, kjer se ravna

Begunje — je dejal: »Kar se tiče razporedbe snovi in razvrstitve problemov, ne bi zadnjih poglavij svoje ‚Zgodovine‘ kdo ve kaj predrugačil, pač pa bi prva uredil po teh. Sploh bi me veselilo prirediti novo izdajo, v kateri bi odpadlo marsikaj, kar sem moral sprejeti v prvo kot dokumentacijo in kar jo pač preobremenjuje.«

Kljub tej avtokritični pripombi ni čas zmanjšal vrednosti njegovega natančnega, zgodovinsko resnico iščočega in razčlenjujočega, na dokumentih in resnici zgrajenega in sintetizirajočega literarnozgodovinskega dela, marveč je v zadnjem desetletju po njegovi smrti *narastla*, ker se zmeraj bolj izkristalizira bistvena vrednost njegovega opusa. To bo najbolje potrdila izdaja njegovih izbranih del, v katerih bo zbramo tudi njegovo številno in podrobno delo, ki je razmetano po raznih domačih in tujih časopisih in h katerim bo treba slej ko prej pristopiti, kar bi bila lepa naloga Slovenske akademije znanosti in umetnosti. H kratki svoji nepopolni označbi njegovega velikega dela, ki je skromna, a hvaležna učenčeva oddolžitev ob odkritju njegove spominske sohe pred Narodno in univerzitetno knjižnico, pa bi rad pred zaključkom navedel za podporo svojih trditev nekaj misli, ki jih je ob njegovi smrti zapisal danes tudi že pokojni veliki srbski slavist dr. Aleksander Belić, čigar zelo pomembnega dela se prav tako kakor Kidričevega, Nahtigalovega in Ramovševega spominjamo na našem kongresu:

»Nema ni jednog djela kulture slovenske — ticala se ona prosvjete, kulturnih ustanova, štamparija i sličnog kojemu nije posvećio pažnju dodajući nešto novo što je on u arhivima pronalazio, ili znatno dopunivši ono što je bilo poznato... Za vrijeme svog predsedovanja Kidrič je vrlo mnogo učinio za Slovensku akademiju, koja danas sa punom čašću stoji naporedo sa Jugoslovenskom akademijom znanosti i umjetnosti u Zagrebu i Srpskom Akademijom nauka u Beogradu... Djelo Franca Kidriča, koje zrači talentom i velikom radljivošću — *ostat će čvrsto kao granitni spomenik*. Malo je učenjaka za koje se to može reći u onolikoj mjeri u kolikoj za Kidriča...«

K meritornim besedam dr. Belića bi dodal le še eno: Kidrič je bil pokonci mož kot znanstvenik in kot človek, nič manj pa ni bil pomemben pedagog, ki je skupaj s svojim najožjim sodelavcem dr. Prijateljem, Nahtigalom in Ramovšem vzgojil več rodov slovenskih slavistov. Z vsem svojim delom in življenjem se je kot do skrajnosti vesten in goreče resnicoljuben učenjak žlahtnega naprednega kova trdno zapisal v anale slovenske, jugoslovanske in mednarodne slavistike, v kateri zastopa svojo samoniklo in značilno osebnost znanstvenika in človeka prav tako častno kot njegov sin Boris v naši revoluciji.

Boris Urbančič

O KRITERIJIH PRAVILNOSTI V KNJIŽNI SLOVENŠČINI

(Nadaljevanje iz prejšnjega letnika)

Iz tega, kar je bilo rečeno doslej, je razvidno, da se knjižna slovenščina že davno ne more zadovoljevati z besediščem dialektov. Spričo množice jezikovnih sredstev, ki jih potrebujemo, nam niti ustvarjanje izrazja z domačimi besedo-

tvornimi elementi ne bi več zadoščalo. Takim zahtevam puristov se je posmehoval že Prešeren v *Novi pisariji* in bi bile še toliko bolj nesmiselne danes. Vsak knjižni jezik in tudi naš si zato pomaga zlasti s tujkami in izposojenkami, s kalki in hibridnimi besedami. Puristi jih preganjajo, eni bolj, drugi manj, pri čemer jim neredko pomagajo tudi resni jezikoslovci, ker vidijo v tem način obrambe slovenstva pred tujimi vplivi. Potrebnost ali nepotrebnost tujih primesi v slovenščini, v kakšni meri jih smemo uporabljati in katere, to so vprašanja, ki se pri nas brez uspeha rešujejo že več kakor sto let, in nobenega upanja ni, da bo v prihodnje kaj bolje, če bo pri njih reševanju še naprej odločalo vse drugo, samo ne jezikovni vidik.

Glede tujk in izposojenk (o kalkih in hibridnih besedah ne bomo posebej govorili, ker velja zanje v glavnem isto), za katere v slovenščini nimamo nadomestila, n. pr. brigada, električna, radio, telefon, carina, čitljiv, krona, mojster itd., večinoma ni spora, le posamezniki se še trudijo, da bi tej ali oni dali domačo podobo. Tako smo na primer že slišali grajo, ker za *avtomobil* ne govorimo *voz* in ker *šoferju* ne rečemo *voznik*, češ da so tudi v angleščini, francoščini in nemščini vpeljali zanju takšne izraze (NOJa 1956, 112). Kadar nam voz ne bo več zbujal predstave konjske vprege in *voznik* moža z bičem v roki kakor v onih treh jezikih, ni nemogoče, da bomo ta dva izraza vsi sprejeli za *avto* in *šoferja*. Nemara bo to že čez deset let. Zdaj bi to lahko še povzročalo nesporazume, jezik pa nimamo za sporazumevanje.* Drug primer: *zapad* je isto kakor *zahod*, toda *zapadnjak*, *zapadnjaški* ni *zahodnik*, *zahodniški*. *Zahodnik* je veter, ki piha od zahoda, *zapadnjak* pa je človek pod vplivom miselnosti zahodnega sveta. To sta v knjižni slovenščini ustaljena izraza za ta dva pojma, zato nam zveni prisiljeno: »Ah, ne, Evropejec sem, zahodnik«, in »Kaj pa zahodniška mistika?« (Th. Mann, Čarobna gora, II, 41. CZ 1959.)

Neredko si tujka oz. izposojenka ob prevzemu ali kasneje z domačinko razdeli pomensko področje. Takšni so že omenjeni primeri voščiti — čestitati, varstvo — zaščita, pogovor — razgovor, znamenje — znak in vojska — vojna. Puristi si pred tem dejstvom tmasto zatiskajo oči in dokazujejo, da so prevzeti izrazi v slovenščini popolnoma odveč. Tako je bila raba *ostali* označena za »tuje govorjenje in pisanje«, pri čemer »danes marsikdo še ne pomisli ne, da se dá reči: Kupil sem zvezke in druge potrebščine za šolo ... Zakaj tiste potrebščine in resnici niso nikomur ostale« (JiS IV, 192). Vendar za razvit jezikovni čut *druge potrebščine* in *ostale potrebščine* ni isto. Medtem ko *druge potrebščine* pomenijo *nekaj potrebščin*, so *ostale potrebščine* poleg zvezkov vse, ki jih moramo kupiti. — Zanimiv je razvoj razmerja *parlament* — *narodna skupščina*. V stari Jugoslaviji sta bila *parlament* in *narodna skupščina* enakovredna izraza, le da je prvi spodrival drugega. Toda danes sta naša *ljudska skupščina* in *parlament* tudi dva pojma. *Parlament* je zadržal svoj nekdanji pomen in ga prav zato ne zamenjujemo z *ljudsko skupščino*, ki je pridobitev revolucionarnih sprememb v Jugoslaviji.

Marsikatera tujka ali izposojenka je prišla v naš knjižni jezik takorekoč nepovabljen. Nikomur ni bila potrebna, toda sčasoma smo se je navadili in zdaj

* Najbrž pod vplivom takih teženj so tudi v razne predpise in dokumente začeli uvajati *voznike* in — kjer to ne bi bilo dovolj jasno — *voznike motornih vozil* ter vzporedno *voznike vprežnih vozil*. S tem se je stvar doobna zamotala. Namesto tujke *šofer*, uporabljane čedalje pogosteje samo za tistega, ki poklicno vozi avto, je za avtomobilista in motorista nasploh tu in tam v rabi izraz *vozač*. Ker pa ga ima že srbohrvaščina, ga skušajo nadomestiti z neprikladnim *voznikom*, četudi pozna slovenščina podobno tvorjenje samostalnikov za delujoče osebe (kovač, orač, veslač, krojač, kurjač, nosač itd.). Tako bi imeli v skladu z načeli jezikovne kulture za tri pojme tri izraze, nedvoumne in kratke: *voznik* — *vozač* — *šofer*.

živi poleg domačinke z natanko istim pomenskim obsegom. Puristi jo precej enodušno odklanjajo, včasih tudi resni jezikoslovci, toda če je že prišla v rabo, navadno pri tem ostane. In tu nastaja potem večer spor med tistimi, ki pišejo, in jezikoslovci. Prvi so tujko vajeni govoriti, zato jo tudi zapišejo, izposojenka pa jim zveni tako domače, da v nji često niti ne slutijo tujega porekla, drugi pa zaradi »čistosti« jezika pred njima svarijo. *Slovenska slovnica* (1956) uči, da »kadar imamo popolnoma ustrezno domačo besedo, ne bomo rabili tujke« (str. 81), SP 1950 pa je širokosrčnejši in dovoljuje mnogo takih tujk in izposojenk. Večini od njih je samo »pripisal slovensko dvojnico, kar moramo imeti za rahel namig, naj bi v preprosti pripovedi pisatelj rajši postavil domačinko« (Bajec, Rast, 25). Vendar kriterij SP ni dovolj jasen, saj so med dovoljenimi besedami tudi takšne, ki jih — četudi so nekatere znane slovenskim narečjem ob vzhodni jezikovni meji — ne občutimo kot domače in jih le redko srečujemo v knjižni slovenščini. Če so že uvrščene v slovar, bi zato upravičeno pričakovali, da jih bo SP odklonil, n. pr. istina, jad (jeza, žalost), lanci (verige, okovi, spone), lest (zvižaja), vrač (zdravnik), zatvoriti itd. Nasprotno pa je SP strog do tujk, ki jih dobivamo iz zahodnih jezikov (francoščine, angleščine in drugih), čeprav so to izrazi, ki jih je ponela v svet sodobna civilizacija, n. pr. anonsa, ekipa, etaža, kordon, kamp, komfort, néto itd.

Kakšno naj bo torej naše stališče do tujk in izposojenk, za katere imamo dobre domače besede? Če nas bo vodil samo jezikovni vidik, nam bržčas ne bo težko priti do realističnih zaključkov, to je takih, ki ne bodo v stalnem navzkrižju s prakso knjižnega jezika. Iz izkušnje vemo, da ni mogoče kar tako pomesti z množico tujk in izposojenk, ko so že prešle v jezikovno zavest velikega števila ljudi, ki uporabljajo knjižni jezik. Če nam izraz ni potreben, naj nastopi jezikoslovec takoj, ko začne vdirati v naš jezik. Spomnimo se samo enega nedavnega primera. S prvo samopostrežno trgovino se je pojavil pri nas *market*. Če ne bi tedaj M. Rupel v radijskih jezikovnih pogovorih te tujke zavrnil in predlagal domačo besedo, bi danes, ko se takšne trgovine pri nas naglo ustanavljajo, najbrž vsi hodili v *market*, kakor smo se brez potrebe navadili recimo na *non stop*. Obsojanje piščočih, da rabijo nepotrebne tuje besede, je torej velikokrat enostransko in krivično. Kakor hitro se kako jezikovno sredstvo v knjižnem jeziku zakorenini in postane bolj ali manj naša splošna last, nima jezikoslovec več kaj prepovedovati. To je bil dolžan storiti prej. Če pa njegovo pravočasno opozorilo nima pravega učinka, je to dokaz življenjske sile novega jezikovnega sredstva in se je treba z njim sprijazniti. Nemara ga bo kdaj praksa sama izvrgla (kot n. pr. *obitelj*, ki se je zdaj po vojni umaknila domači *družini*), mogoče pa bo kdaj celo izpodrinila domačo dvojnico (kot n. pr. češko *pivo* domači *ol*). Mi lahko na vse to manj vplivamo, kot pa si mnogokrat domišljamo. Ne moremo se namreč obdati s kitajskim zidom in ustaviti čas. Zato se ne bomo popolnoma ubranili niti vpliva srbohrvaščine, ki je jezik državnega centra in najbolj razširjen v državi, kjer živimo, niti drugih jezikov, ki nam posredujejo pridobitve sodobne kulture in civilizacije. Jezikoslovec lahko s pravočasnim opozarjanjem ta vpliv kvečjemu nekoliko blaži. Prav tako se seveda ne moremo odpovedati klasičnim tujkam, ki so humanistična dediščina vseh kulturnih narodov in neizčrpen vir mednarodnega znanstvenega izrazoslovja.

Takšno stališče, ki ga moramo sprejeti, če to hočemo ali ne, ker nam ga narekuje realistična ocena položaja in nalóg današnje knjižne slovenščine, ne pomeni, da se tako tujim elementom na široko odpirajo vrata v naš knjižni jezik.

Le-te sprejema jezik v enem obdobju bolj, v drugem manj, odvisno od okoliščin, ki jih mi ne moremo spreminjati. Tako občutljiv družben instrument, kakor je jezik, ne prenese nobenega nasilja v svoji rasti: niti purističnega, ki jo zaradi načelnega odklanjanja tujih jezikovnih vplivov duši, niti nasprotnega, ki jo z množico importiranih primesi brez posluha za organski razvoj jezika izkrivlja. Zato jezikovna skupnost nazadnje zmerom najde pravo mero, da lahko jezik izvršuje svojo funkcijo v skladu s potrebami tistih, ki jim služi.

Vendar bi se motili, če bi zaslugo za vzpostavljanje tega ravnotežja v jeziku pripisovali purizmu, kakor se to često dela. Tisto, kar odboča, je norma, po domače zdravi jezikovni čut kolektiva, ki uporablja knjižni jezik. Podreja se pravilom, ki jih oblikuje splošna jezikovna praksa, mi pa vsako kršenje teh pravil občutimo kot nasilje nad jezikom. V 19. stoletju in vse do druge svetovne vojne so bili pri nas poskusi, da bi slovenščino po sili napravili »slovansko« oziroma »jugoslovansko«. Nobeden ni uspel, za kar baje gre hvala našemu purizmu. Toda nikakor ni naključje, da je bil spet Prešeren prvi, ki se je iz teh poskusov norčeval. V zabavljivem sonetu *Ne bod' mo šalobarde!*, leto dni po *Novi pisariji*, v kateri je obsodil purizem, posmehljivo poziva Slovence, da »tak' kakor srake gnezda vkup nosimo besede tuje«, in jezik, »ki se iz te čobodre bo naredil«, primerja babilonski zmešnjavi.

Če purizma ne pojmuje tako, kakor ga je povsem pravilno opredelil Prešeren v *Novi pisariji*, ampak ga razumemo kot skrb, da se jezik ne odtuji svoji »čisti« domači podobi (prim. n. pr. Slovensko slovnico 1947, 47, in 1956, 79), se nam bo zdelo, da sta si omenjeni pesmi iz temelja protislovnii in da je Prešeren leto dni potem, ko je purizem smešil, sam postal purist. Seveda stvar ni taka. S sonetom je Prešeren odklonil drugo skrajnost sodobne jezikovne prakse, ki pa ima s purizmom nekaj skupnega: ne ta ne ona ne pojmuje jezika izključno kot sredstvo za sporazumevanje, ki mora v svoji rasti harmonirati z družbenim razvojem jezikovne skupnosti, ampak je — v škodo njegovemu pravemu namenu — izraz prizadevanj izven jezikovnega področja.

Za purizem je značilno, da iz razlogov, ki jih poznamo, načeloma nasprotuje vnašanju tujih elementov v jezik, pri čemer so »zmerni« puristi bolj, »pretirani« pa manj pripravljeni odstopati od tega načela. Stališče, ki ga izpričujejeta te dve Prešernovi pesmi, pa tujim jezikovnim vplivom niti ne nasprotuje niti jih ne vsiljuje. Bistveno zanj je, da odklanja vsakršno oddaljevanje od obstoječe knjižne norme, vsakršno nasilje nad jezikom, pa naj bo že izvajano s tem ali onim namenom. Edino takšno stališče je realistično, ker izhaja iz družbene funkcije jezika, in je zato tudi edino plodno. Ta zdravi jezikovni čut je tisti, ki zmaguje proti samovolji v jeziku, ne pa purizem, ki eno skrajnost preganja zato, da uveljavi drugo.

Kriterij pravilnosti in s tem eksistenčne upravičenosti se torej ne more ozirati na izvor jezikovnih sredstev, ampak zadostuje, da jih je knjižni jezik usvojil in jim določil neko funkcijo. Vendar pa ni vsak v knjižni jezik sprejeti izraz — domač ali tuj — primeren ali enako primeren za vsak tekst. Tako *interes* ni primerna beseda v povesti, kjer se pogovarjajo otroci, medtem ko je v publicistiki vsakdanja, v pravnem izrazoslovju pa je sploh nenadomestljiva. Gotovo bi se začudili, če bi dandanes brali v časopisih stavek *Na Turškem bodo volili*, in nasmejali bi se ob formulaciji, da je ta in ta na prireditvi *zvonec nosil*, kakor je rad pisal Bleiweis v *Novicah*. Vrednosti jezikovnih sredstev, vštevsii tujke in izposojenke, ne smemo tehtati posamič, izolirano, temveč v sklopu celotnega teksta. Šele tam beseda, oblika ali konstrukcija zaživi. Na nepravem

mestu rabljeno jezikovno sredstvo nas zbode ali celo učinkuje komično. Raba tujk in izposojenk je predvsem stvar jezikovnega čuta in okusa, vsklajenosti vsebine in izraza. Če so že tu, bi bilo brez pomena vpraševati, ali so nam potrebne, kajti jezik se ne ravna po zakonih logike in razuma. To nam dokazuje nešteto tujk in izposojenk, o katerih vsi vemo, da niso prišle v slovenščino iz potrebe, a jih nobenemu pravopisu ni uspelo pregnati. Naši leksikografi in pravopisci si bodo prihranili mnogo brezplodnega truda, če se bodo pri njih omejevali na pravopisna opozorila (konserva ali konzerva, angažma ali angažman ipd.), na oznako frekvenca in navedbo, kje jih srečujemo.

Kljub nenehnemu dotekanju tujk in izposojenk v knjižno slovenščino, ki je normalno tudi v drugih jezikih, naš jezik danes ni nič manj slovenski, kakor je bil v Trubarjevem ali Prešernovem času. V primeri s tedanjo slovenščino je sicer doživel marsikatero spremembo, in je mnogo besed, ki so se takrat rabile, zdaj mrtvih, še več pa je takih, ki jih prej niso poznali, danes pa jih ne bi mogli pogrešati. Toda ustroj jezika in temeljni besedni fond sta ostala ves ta čas v bistvu nedotaknjena, in to je tisto, kar dela slovenščino slovensko kljub tujkam in izposojenkam, ki smo jih sprejeli. Zato ne more biti prepričljiva trditev, da nam je zaradi »čistosti« jezika purizem potreben.

Kriterij pravilnosti, ki bi togo dovoljeval ali prepovedoval jezikovna sredstva, bi nas na današnji stopnji razvoja slovenščine močno oviral. Čim bolj je jezik razvit, tem bolj si oblikuje različne jezikovne stile z bolj ali manj specifičnimi jezikovnimi sredstvi. Tudi slovenščina si jih je že izoblikovala, vendar purizem, ki priznava samo »ljudski« jezik, tega dejstva ne upošteva, sicer bi nehal biti purizem. Za tujke in izposojenke vemo, da niso povsod enako primerne, nekatere so v določeni vrsti tekstov celo popolnoma neprimerne. Če so prešle v knjižni jezik in so nam potrebne ali ne, njih uporabljanje ne more biti napaka. Včasih jih zapišemo samo zato, da se izognemo neprijetnemu ponavljanju ene in iste domače besede. Glede na uporabo tujk in izposojenk (kakor tudi vseh drugih jezikovnih sredstev), ki so last živega knjižnega jezika, se potemtakem ne odločamo po kriteriju pravilnosti, ampak po kriteriju primernosti, in vsakdo, ki uporablja knjižni jezik, mora imeti pred očmi troje: 1. ker se z jezikom sporazumevamo, se mora izbor naših jezikovnih sredstev prilagajati jezikovni razgledanosti ter življenjskim in strokovnim interesom občinstva, h kateremu se obračamo; 2. ta izbor naj bo adekvaten obravnavani snovi in naj spoštuje obstoječo normo; 3. natrpanost s tujkami tudi v znanstveni prozi, ki jih prenese največ, ni dopustna, ker slabi duha slovenskega jezika. (Konec še pride)

Rudolf Kolarič

DOLOČNI IN NEDOLOČNI SPOLNIK V SLOVENŠČINI

Že od Bohoriča dalje (1584) učijo domala vse slovenske slovnice, da je raba zaimka *ta ta to* v zvezi s samostalnikom (je rekla *ta ženska*) in še bolj v zvezi s pridevnikom in samostalnikom (ga je prijel za *ta sladke*; *ta nov klobuk*; *ta lepa obleka*, *ta dobro vino*) germanizem. Vendar je že Kopitar (Gramatik, str. 214) resno podvomil nad to Bohoričevo trditvijo in vprašuje, zakaj je potem Bohorič v Dalmatinovi Bibliji, ki jo je korigiral, pustil toliko »germanistische *ta, ta, tu*«.